

Oponentský posudek na disertační práci Jana Bičovského

„Intuice srovnávací metody“.

Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav srovnávací jazykovědy 2010. Vedoucí práce Doc. PhDr. Petr Vavroušek, CSc

Práce je příspěvkem k teoretické fundaci historicko-srovnávací jazykovědy a k analýze metod rekonstrukce v oblasti fonologie indoevropských jazyků. Bičovský formuluje některá teoretická východiska, za svůj hlavní cíl však považuje podrobit reflexi intuici, která převládá v historicko-srovnávacích popisech a výkladech, na konkrétních příkladech odhalit a korigovat chybná a jednostranná rozhodnutí. Práce tak obsahuje řadu „případových studií“, kde Bičovský vesměs nově řeší některé problémy rekonstrukce vývoje hláskosloví a morfonologie indoevropských jazyků.

V první části práce se autor vyslovuje k základním pojmům a prostředkům, s nimiž pracuje diachronní lingvistika, a komentuje jejich pojetí a využití z hlediska evoluční teorie, kterou zastává. Jazyk fungující v jazykových společenstvích - populacích (jež jsou obdobou biologických druhů) je možno definovat jako populaci blízkých gramatik. Vývoj není chápán lineárně a atomisticky, nýbrž komplexně, jako přenos simultánně koexistujících komponentů. Bičovský se zde vyrovnává s názory jiných současných evolucionistů; právem např. kritizuje Crofta, podle něž je jazyk populací promluv (ne gramatik). Dále se zde Bičovský vyjadřuje m.j. k poměru analogie a hláskových změn, k využití typologie v historické jazykovědě. Za slibný základ pro propracování diachronní typologie pro oblast hláskových systémů považuje definování a typologii „fonoklinů“, jež jsou obdobou gramatikalizačních stupnic (škála sonority, palatalizace, vokalické kvantity aj.). V podrobném výkladu s příklady ukazuje jejich význam pro popis hláskových posunů kontextových i systémových.

Druhá část práce je věnována výkladu o metodě vnitřní rekonstrukce, tj. rekonstrukce vývojových procesů vycházející z interpretace rozdílů uvnitř jednoho jazykového stádia. Zde Bičovský analyzuje jednotlivé kroky vedoucí od identifikace morfonologických variací, fonologické interpretace a distribuční analýzy hlásek/střednic k stanovení původních fonémů a alofonů. Výklad je ilustrován řadou „případových studií“ a vyúsťuje v diskusi o formulaci tzv. hláskových „zákonů“, kde autor upozorňuje zvláště na nedostatečný respekt k časové a místní lokaci hláskové změny. Komplexní pojetí, kdy vývoj není chápán jako sekvence izolovaných změn, má dosah i pro relativní chronologii a specifikaci podmínek jejího postžení. Svůj výklad konkretizuje Bičovský řadou „případových studií“: s PIE „polovokály“ *y* a *w* se na základě nesprávného vyhodnocení morfonologických alternací nakládalo jako s likvidami a nazály,

(„vokalizace“); glotalismus jako výsledek sporných frekvenčních a distribučních postulatů; problémy velár a labiovelár a jejich interakce s laryngálami. Příkladem pro dogmatické pojetí statisticky zjištěných pravidelností je strukturní analýza PIE kořene: Saussurovská CVC struktura a na ní založená Benvenistova teorie kořene. Problémy relativní chronologie konkretizují dva příklady, jež dokumentují jednak nerespektování mezikroků téhož procesu, jednak neúspěšnou snahu začlenit do jednoho procesu posuny, které pravděpodobně patří ke dvěma různým procesům (pravidlo RUKI a náslovné *ch*, respektive *š*).

Třetí část práce je věnována srovnávací metodě. Samo stanovení hláskových korespondencí mezi jazyky je základem, který je v indoevropéistice spolehlivě vybudován. Obtíže a názorová různost nastává při dalších krocích směřujících k realistické rekonstrukci prajazyka, při stanovení distinktivních rysů a rekonstrukci protofonémů. Stanovení distinktivních rysů se často opíralo o předpoklad symetrie fonologického systému. Určení protofonému se v sporných případech řídí různými konkurenčními principy: většinový „demokratický“ princip, princip privilegovaného postavení některých jazyků aj. I tato část práce obsahuje několik cenných případových studií. Diskuse o laryngálách jako třídě založené čistě na rekonstrukci se soustřeďuje hlavně na kritické vyrovnání s Rasmusenovým návrhem připsat laryngále H_3 rys znělosti. Dále se probírají varianty rekonstrukce PIE vokalizace.

V závěru shrnuje Bičovský výsledky své konfrontace dvou přístupů k rekonstrukci nedoložených stadií ve vývoji jazyka, přístupu tradičního „esencialisticko-atomistického“ a evolučního přístupu, který charakterizuje a rozpracovává ve své práci.

Je přirozené, že se Bičovského výklady liší svou přesvědčivostí, jasností a adekvátním zařazením. Tak je náhradní dloužení (str. 45nn.) zařazeno pod prohřešek zvaný sekvencialita, ačkoliv všichni citovaní badatelé včetně příruček Campbella a Crystala chápou samozřejmě ústup konsonantu a dloužení vokálu jako simultánní proces, o sekvenci vůbec nemluví. Předpoklad, že při realizaci změny v generační obměně musely obě varianty koexistovat je u nich ovšem jenom implicitní, kdežto Bičovský ho explicitně formuluje a znázorňuje. To je dáno zaměřením zájmu, a charakterem výkladu (v heslech citovaných příruček by takové úvahy ani nebyly žádoucí).

Bičovský mnohdy poněkud kategoricky mluví o správnosti a nesprávnosti některých formulací nebo řešení. Když se epenteze (str. 48) popisuje jako vkládání hlásek, není to na popisné úrovni nesprávné: *-d-* v řec. *and-ros* nepatří ke kořeni, ale ocitlo se tam dodatečně. Že se toto vložení děje na základě hláskového materiálu na přechodu mezi oběma sonantami se předpokládá.

Když Večerka dokumentuje tzv. adiční metodu (metodu sčítání distinktivních rysů) na ide. labiovelárách (str. 123) není to „věcně nesprávné“, nanejvýš metodicky nadbytečné, protože jsou labioveláry doloženy. Je to však příklad velmi instruktivní.

Při polemickém zaměření práce počítá Bičovský někdy s názory, které pravděpodobně nikdo nezastává. Tak si zřejmě nikdo nemyslí, že by hláskoslovné zákony samy byly „objektivní realitou“ (str. 104) nebo že hláskoslovné změny jsou „změny náhlé, okamžité přechody“, i v mladogramatickém pojetí byly hláskové změny graduální, jak „správně“ na str. 38 i jinde.

Názor, že věta 1a na str. 105 je neúplná, není zcela oprávněný; spojkové věty s *protože* se dosti běžně užívají tak, že spojková věta vyjadřuje důvod tvrzení obsaženého v řídicí větě ve smyslu úsudku z důsledku na příčinu, typ *Prší, protože lidé nosí deštník*. Rozdíl mezi větou 1a a 2a tedy nedělá nikomu potíže.

Překvapivé je, že jinak kritický Bičovský přijímá typologicky nepravděpodobnou hypotézu o vývoji flexe z aglutinace a předpokládá dokonce, což není ani u zastánců této hypotézy běžné, že aglutinační byla původně i derivace. Z tohoto hlediska komentuje Benvenistovu teorii kořene (str. 102). Alternativní představu o typologickém vývoji flexe z derivace, která je sama primárním významotvorným procesem (nejen slovo ale i obměny slova jsou významotvorné a významonosné) nebere v úvahu, což by se zvláště v pražském prostředí čekalo (Ludwig, Zubatý). S tím souvisí i výrok na str. 86, kde Bičovský upírá ablautu *e/o* podíl na významově-funkčních distinkcích. Bičovský zřejmě neuznává původnost symbolických technik.

Ve výkladu o PIE vokalismu na str. 134nn. shromáždil Bičovský argumenty pro jinou logickou alternativu, než je tradovaný výklad, totiž že *a* mohlo být původní. Argumentuje m.j. tím že změna *a > e* je pravděpodobnější, doložená ve značném množství příkladů. Nevyrovnává se však s hlavním argumentem pro sekundárnost sti. generalizovaného *a*, totiž s tím, že v palatalizaci vs. nepalatalizaci se odráží rozdíl *e* vs. *o*, respektive přední vs. zadní vokál. Snad počítá s dvojí realizací *a*, ale není to řečeno explicitně.

Svůj výklad věnovaný srovnávací metodě zakončuje Bičovský tezí, že z univerzálnosti vývoje vyplývá i vývoj beze stop, tedy nepostižitelný. Je však absurdní představa, že Večerka a spolupracovníci by ve svém úvodu do etymologie měli toto respektovat a nepředpokládat samozřejmě v případech, kdy vykazují srovnávané jazyky v korespondencích stejnou hlásku, tutéž hlásku i v rekonstruktu.

Když připisuje Bičovský strukturalismu m.j. achroničnost a pojmání jazyka jako „abstraktní entity mimo čas a prostor“ mluví zřejmě o jiném typu strukturalismu než pražský, který je ostatně založen na fenomenologii, ne na „esencialismu“. V pražském a brněnském

prostředí se vývoj jazyka a dynamika hláskového systému řešila v souvislosti s přenosem z generace na generaci, uvažovalo se o tom, jak je rozvržena inicitativní a regulativní funkce (viz studie Trostovy, Vachkovy aj.).

Bičovského disertace je významným příspěvkem k teorii a metodám historicko-srovnávací jazykovědy a obsahuje řadu nových návrhů k řešení konkrétních problémů indoevropské fonologie. Je v ní m.j. kriticky využito a zhodnoceno velké množství literatury, a to jak prací pojednávajících o metodách historické jazykovědy a fonologie obecně, tak dílčích studií. O podnětnosti a hodnotě předložené disertace nelze pochybovat.

Jsem přesvědčena, že práce splňuje v plné míře požadavky, které jsou na disertační práci kladeny, a doporučuji její postoupení k obhajobě.

V Praze dne 12. 2. 2011

Prof. PhDr. Helena Kurzová, DrSc